

מסעות של תקווה

יוצאי אתיופיה בנתיבי חינוך,
השכלה והצלחה

אסתר קלניצקי

שוש מלאת

נחום כהן

Travels of Hope:

Ethiopian Jews in the Paths of Education, Academic Studies and Success

Esther Kalnisky, Shosh Millet, Nahum Cohen

כתיבה: המכללה האקדמית לחינוך אחוה

ד"ר אסתר קלניצקי

ד"ר שוש מלאת

ד"ר נחום כהן

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורכת אקדמית: ד"ר בתיה אילון

עורכת טקסט ולשון: מיכל קירזנר-אפלבוים

עורכת לשון אחראית: מירב כהן-דר

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: בלה טאובר

צילומים: ד"ר אסתר קלניצקי

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

מסת"ב: 8-103-530-965-978

© כל הזכויות לתמונות וליצירות שמורות ליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ה/2015

טל': 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: אילון הפקות בע"מ

תודות

תודה מיוחדת לד"ר יהודית שטיימן, ראש הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, על ההכוונה והסיוע המקצועי, ובעיקר על סבלנותה ונועם דרכיה. תודה מקרב לב לחני שושתרי, רכזת הוצאת ספרים של מכון מופ"ת, על התמיכה והסיוע; למיכל קירזנר-אפלבויס על עריכת הלשון הקפדנית; למירב כהן-דר שסייעה בשלבים האחרונים של הבאת הספר לדפוס; לבלה טאובר על העריכה הגרפית היפה של הספר ושל העטיפה. תודה לד"ר בתיה אילון, לד"ר רינה ברנר ולקוראות נוספות אשר הגיבו לכתיבתנו בחשיבה מעמיקה.

בעיקר נרבה בתודות לשותפים שלנו למסע האנושי הארוך הזה, הסטודנטים שבילינו אתם לילות כימים בשמחות וברגעים עצובים, וכך, יחדיו, למדנו ויצרנו יצירה משותפת שהיא שרירה וקיימת. הקשר בינינו נמשך עד היום, והוא בא לידי ביטוי לעתים קרובות כאשר הטלפון מצלצל והם מודיעים לנו בגאווה שהתקבלו למקומות עבודה מיוחלים, או כאשר אנחנו מקבלים הזמנה לחתונה של מי מהם, או כשאנחנו מוזמנים לטקס קבלת תואר שני של אחד מהם.

אחרונים חביבים יישאו תודה הבוגרים אברהם אבטה ונעמה (טזמה) לקאו ועוזרות המחקר מור קלניצקי ושרלי מססה על תרומתם באיסוף הנתונים למחקרים המתפרסמים בספר זה.

תודה חמה למשפחות שלנו המלוות אותנו בהבנה ובעצה טובה לאורך השנים.

תוכן עניינים

פתיחה: גם מסע בן אלף מילין מתחיל בצעד קטן אחד ומסתיים בצעד
קטן אחד7

שער 1: על יהדות אתיופיה

פרק ראשון: גונדר הייתה רק ההתחלה: מפגש של חלומות | נחום כהן15
פרק שני: מערכת החינוך באתיופיה | דוד מהרט28
פרק שלישי: מיהם יהודי אתיופיה בישראל? | שוש מלאת ואסתר קלניצקי49

שער 2: תכנית ההנשרה במכללת אחוה

פרק רביעי: המסלול להכשרת יוצאי אתיופיה במכללה האקדמית אחוה -
עמודי התווך התאורטיים וביטויים בתכנית | שוש מלאת89
פרק חמישי: השכלה כמנוף לניעות חברתית בקרב סטודנטים עולים יוצאי
אתיופיה - מחקרים והערכת התכנית | אסתר קלניצקי124
פרק שישי: למידה מהצלחות - סיפורים אישיים כביטוי לנרטיב תרבותי
של רצון, נחישות ועוצמה | שוש מלאת153

שער 3: המסע כמניע לשינוי

פרק שביעי: המסעות של יהודי אתיופיה | נחום כהן187
פרק שמיני: רחוק וקרוב - מסע אל העצמי | אסתר קלניצקי226
פרק תשיעי: עבר ועתיד - מגונדר לירושלים - האם אכן נבנה הגשר בין תרבות
לתרבות? | אסתר קלניצקי, שוש מלאת ונחום כהן257
רשימת מקורות265
נספחים283
I..... Abstract

פתיחה:

גם מסע בן אלף מילין מתחיל בצעד קטן אחד ומסתיים בצעד קטן אחד

"גם מסע בן אלף מילין מתחיל בצעד קטן אחד ומסתיים בצעד קטן אחד", אמר המהפכן הסיני הדגול ומייסדה של סין המודרנית, מאו צה טונג, בבואו לתאר את המסע הפיזי והרוחני להקמת הרפובליקה העממית של סין. בחרנו לפתוח באמרה זו מתוך כוונה להדגיש את עוצמתו של המסע הארוך של הכשרת מורים יוצאי אתיופיה בישראל ואת המסע של כתיבת ספר זה שבא בעקבותיו. מבין המניעים הרבים והמשותפים שדרבנו אותנו, שלושת הכותבים, לכתוב את הספר שלפניכם, אחד האיר בעוצמה את הדרך הארוכה: כוונתנו לחשיבותו של המפעל הזה. בזאת אנו מיישרים קו עם אמרתו של מאו צה טונג: בצעד קטן ומשמעותי התחלנו מסע ארוך. אין בידינו לשפוט אם המפעל הושלם, אך אין עוררין על חשיבותו.

אשר לכתובת הספר, חזקה עלינו שמתוך דפיו נביא לקוראים את התנסויותינו ואת הדברים שלמדנו במשך תקופה ארוכה. אנו תקווה שציבור העוסקים בהשכלה גבוהה לעולים ובהכשרתם להוראה ולמקצועות אחרים יוכל להפיק מכאן מידע, להעלות רעיונות ולעמוד על דילמות שמתעוררות בתחום. בעיקר אנו רוצים להעביר לקוראים את הרוח האיתנה ואת תחושת השכנוע הפנימי שליוו את העשייה שלנו.

מי אנחנו, כותבי הספר?

את המסע התחילו אסתר קלניצקי ונחום כהן. אסתר, אז וגם כיום מרכזת המסלול הייחודי במכללה האקדמית אחוה להכשרת סטודנטים יוצאי אתיופיה להוראה; ובעבר מרכזת ארצית של תכניות במכללות לחינוך להכשרת סטודנטים יוצאי אתיופיה להוראה מטעם האגף להכשרת עובדי הוראה, מרצה וחוקרת בתחומי חינוך וחברה. נחום, אז ראש החוג להיסטוריה במכללה, החוג שאימץ את המסלול להכשרת סטודנטים יוצאי אתיופיה מיומו הראשון; וכיום גמלאי שמקדיש את עתותיו למחקרים בתחום הפפירולוגיה ומשמש מרכז ארצי של

הכנסים בתכנית המצוינים במכללות האקדמיות לחינוך. הצטרפה אלינו שוש מלאת, שבתחילת דרכו של המסלול הייתה ראש לימודי ההכשרה במכללה האקדמית לחינוך אחוה ובהמשך ראש המכללה. כיום היא מרצה וחוקרת בתחומי החינוך והחברה. לזכותה של שוש יש לזקוף את החזון לבניית המסלול להכשרת יוצאי אתיופיה להוראה שהוקם במכללה. אסתר בנתה בנחישות את המסלול עצמו על כל היבטיו וטיפחה אותו באהבה. שלושתנו, אסתר, שוש ונחום, הלכנו יחד לאורך השנים ופעלנו כמיטב יכולתנו כדי להציע את הרעיון קדימה, מתוך שיתוף פעולה אמתי ושכנוע עמוק בצדקת הדרך.

שלושתנו נטלנו על עצמנו לכתוב מפרי ניסיונונו על הכשרה להוראה של צעירים וצעירות בני הקהילה האתיופית בישראל. ספר זה משלים חוסר מסוים בתיאור ובחקירת תהליכי השתלבותם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. כאן הכוונה היא למסגרת להכשרת מורים בני הקהילה. אל סיפורה של עשייה זו ואל חשיבותה עוד נשוב פעמים אחדות מהיבטים שונים.

חברו אלינו שני כותבים בעלי ניסיון רב בליווי בני הקהילה האתיופית בישראל. הראשון הוא דוד מהרט, מנהל מרכז ההיגוי ליוצאי אתיופיה במערכת החינוך. דוד עלה לישראל מאתיופיה בשנת 1984 דרך סודן. בעבר כיהן כיועץ שרת החינוך לנושא תלמידים יוצאי אתיופיה. דוד סיים תואר שני במגמה למינהל מדיניות ומנהיגות בחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא מנהל הדו-ירחון **ידיעות נגט**, עיתון מרכז ההיגוי של יוצאי אתיופיה במערכת החינוך, וכן כותב בו בקביעות.

הכותבת השנייה היא נעמי שמואל, אנתרופולוגית, סופרת ומנחת הורים. נעמי עלתה לישראל מאנגליה בשנת 1983. במשך שנים רבות עבדה עם אוכלוסיית יוצאי אתיופיה בהדרכה הורית ובסדנאות לילדים סביב גיבוש זהות והתמודדות עם השונות האתנית והתרבותית. ספרי הילדים והנוער שכתבה לאורך השנים נחשבים לחלוצים בתחום. נעמי ביקרה במאות בתי ספר ברחבי הארץ במסגרת פרויקט "סופר אורח" של משרד החינוך ופרויקט "סל תרבות" של חברת המתנ"סים. היא בעלת תואר שני בפולקלור יהודי מהאוניברסיטה העברית בירושלים (תש"ע). נעמי היא כלת פרס ראש הממשלה לספרות תשע"ב ופרס אקו"ם לעידוד הפרסום, תשע"ג. ב-2010 הקימה עם שמעון מנברו את ה"פרויקט לכשירות תרבותית" שעוסק בהדרכת אנשי מקצוע ומקנה כישורים ומיומנויות למפגשים בין-תרבותיים. לאנשים היקרים האלה נתונות ברכתנו ותודתנו.

צעדים ראשונים בנתיבת הספר

כוונתם המקורית של אסתר ונחום הייתה להכין חוברת עבודה לבתי הספר, שתתבסס על חומרים אותנטיים (ממסע השורשים באתיפיה של בוגרי שני המחזורים הראשונים). כיתר המסעות, גם את המסע השני תכננה אסתר, והוא נערך בהשתתפותו של נחום. בעקבות דיונים, פגישות ואין ספור שיחות שניהלנו באתיפיה, בישראל ובמהלך הטיסות, הגענו למסקנה שחוברת תהיה צרה מלהכיל את כל הידע, הניסיון והתובנות שצברנו לאורך השנים. ראינו שלכל אלה דרושה יריעה רחבה הרבה יותר. כך באה לעולם ההחלטה לכתוב ספר, שבמסגרת כתיבתו המשכנו לחקור את הסוגיות ואת הנושאים המרכזיים הקשורים להכשרתם להוראה של סטודנטים בני הקהילה האתיופית בישראל. אך טבעי היה הצעד הבא. באביב תשס"ח פנינו עם הרעיון לד"ר יהודית שטיימן, ראש הוצאת הספרים של מכון מופ"ת והעורכת הראשית. תגובתה הייתה מעודדת, מדריכה ומכוונת. לאחר החלפת מספר טיוטות ותיקונים נדרשים אושרה תכנית הספר. הצוות יצא לדרך בהתלהבות אין קץ והחל במלאכה לקראת תחילת שנת הלימודים תש"ע.

חשוב לציין כי גם באגף ההכשרת עובדי הוראה בראשותו של מר נח גרינפלד ראו בעין יפה את המשימה שנטלנו על עצמנו. נח עודד אותנו ובתחילת הדרך אף סייע לנו בחומר ואחר כך גם ברוח בהתאם לצורך.

שיטת העבודה שלנו הייתה שיתופית ורב-תחומית. היה צורך לגשר על הבדלים בתפיסות ובסגנונות ועם זאת לאפשר לכל אחד להביע את דעתו ולבוא לידי ביטוי. לשם כך נפגשנו בתדירות של אחת לשלושה שבועות. המפגשים נערכו בבתי החברים, באווירה ביתית, חמימה ונעימה. תחילה בנינו מסגרת ראשונית של פרקי הספר ולאחר מכן חילקנו את מלאכת הכתיבה בין החברים על פי נטיות לבם. בכל מפגש ניתחנו בצוותא אחד או שניים מפרקי הספר. סייענו זה לזה בבחירת פרקי המשנה ובליקוט הפריטים הביבליוגרפיים השונים. בין פגישה לפגישה טרחנו על המשימות. נערכו אף דיונים מקוונים להבהרת סוגיות שונות ולקידום מלאכת הכתיבה. כל אחד מהכותבים שלח לעמיתים האחרים את פרי עמלו, והחברים קראו והעבירו ביקורות אמיתיות ובונות. גם המבוקרים למדו לקבל הערות והארות, להפנים אותן ולתרגמן לכלים מעשיים שישביחו את המוצר המוגמר.

לא נתכחש לכך שכפי שקורה לעתים מזומנות בקרב צוותים העוסקים באותה משימה, היו גם משברים בעבודת הצוות שלנו. עם זאת, ידענו להתגבר עליהם

ולצלוח את המכשולים. הראיה הטובה מכולן היא העובדה שהספר השלם מונח לפנינו היום, ועל כך אנו גאים.

נפרוש כעת את מסגרת הספר, על השערים והפרקים השונים שבו.

שער 1: על יהדות אתיופיה

בשער הראשון איגדנו את הפרקים המתארים את הרקע התרבותי-חברתי של יהודי אתיופיה ואת המעבר המרשים שעשו "מגונדר לירושלים". הפרק הראשון, גונדר הייתה רק ההתחלה: מפגש של חלומות, הוא מעין מבוא שמציג את מסגרת הספר ושוטח בפני הקוראים את התהליכים שקדמו להקמת המסלול להכשרת סטודנטים יוצאי אתיופיה במכללה האקדמית לחינוך אחוה. זאת תוך כדי התייחסות לאוכלוסיית הסטודנטים, לקשיים שליוו את הקמת המסלול, לתקוות הרבות שנתלו בו ולחזונם של מקימיו ומוביליו.

הפרק השני, מערכת החינוך באתיופיה, דן בהתפתחות מערכת החינוך באתיופיה מתחילת המאה ה-20 ועד ימינו במישור הכללי ובהיבט היהודי. יעלו בו סוגיות כגון: מאפייני החינוך באתיופיה (הפורמלי והבלתי-פורמלי); החינוך היהודי; דמות המורה; תלמידים יהודים בבתי ספר לא יהודיים באתיופיה; והחינוך הפורמלי והבלתי-פורמלי של ילדים יהודים באתיופיה.

הפרק השלישי, מיהם יהודי אתיופיה בישראל? עומד על התפיסות הייחודיות של יוצאי אתיופיה לגבי זהותם היהודית, לאור תפיסות חדשות של שייכות לעם היהודי. לשם המחשה יובאו "קולות" של צעירי הקהילה, הסטודנטים להוראה שהלכו בדרך מגונדר לירושלים, באשר לתפיסותיהם בנוגע לשאלה "מיהם יהודי אתיופיה?". בהמשך ידון הפרק ביוצאי אתיופיה במערכת החינוך בישראל, תוך הדגשת קשיי הקליטה שלהם הן בבתי הספר היסודיים הן בבתי הספר התיכוניים. בנוסף לכך, הפרק יתייחס להכשרת מורים יוצאי אתיופיה וידגיש את הצורך בה כמרכיב בקליטתם של בני קהילה זו.

שער 2: תכנית ההכשרה במכללת אחוה

בשער השני הכותבים עוסקים בהיבטים שונים - תאורטיים, מעשיים ומחקריים - של ניסיונו לקדם את המהגרים אשר חפצו להשתלב בחברה הישראלית לפי דפוסים מערביים יותר של רכישת השכלה אקדמית. חלק זה יתמקד במחשבה שהובילה את התכניות לקידום העולים ויבחן את התוצאות של אותן תכניות בראי מחקרים וסיפורי הצלחה אישיים.

הפרק הרביעי, המסלול להכשרת יוצאי אתיופיה במכללה האקדמית אחוה - עמודי התווך התאורטיים וביטויים בתכנית, עומד על ייחודה של התכנית להכשרת מורים ליוצאי אתיופיה במכללה האקדמית אחוה. זאת באמצעות הצגת מרכיבי התכנית לאור מסגרות מושגיות שונות שמהוות יחדיו את עמודי התווך של התכנית מבחינה רעיונית. התכנית הושתתה על תפיסות של רב-תרבותיות, הפדגוגיה הביקורתית של פאולו פריירה (1981) והחינוך ההומניסטי. סיפורה של התכנית הייחודית להכשרת יוצאי אתיופיה להוראה, שנסודה בשנת 2000 (תשס"א), ייבחן אפוא לאור המדדים השונים של תכניות לימודים בגישה הרב-תרבותית, עקרונות הפדגוגיה הביקורתית ויסודות החינוך ההומניסטי.

הפרק החמישי, השכלה כמנוף לניעות חברתית בקרב סטודנטים עולים יוצאי אתיופיה - מחקרים והערכת התכנית, מתאר את הליווי האקדמי שניתן למסלול ולתכנית הייחודית באמצעות מחקרים שונים. במישור התאורטי הפרק עוסק בהשכלה כמנוף לניעות חברתית. הוא כולל שלושה חלקים: הראשון עוסק בהשכלה כמנוף לניעות חברתית בקרב סטודנטים עולים יוצאי אתיופיה, עומד על מאפייני הלומדים בתכנית הייחודית ובמגמות השונות בין השנים 2001-2009, מציג ממצאים ודן בהם. החלק השני עוסק במחקר שבדק את הדימויים שמייחסים יוצאי אתיופיה לדמות המורה האידאלי. החלק השלישי עוסק בסוגיות בתחום ההכשרה והתעסוקה ובתחום ההוראה של בוגרי התכנית הייחודית מהשנים 2005-2009. לסיכום מוצגות תובנות והשלכות רלוונטיות.

הפרק השישי, למידה מהצלחות - סיפורים אישיים כביטוי לנרטיב תרבותי של רצון, נחישות ועוצמה, עוסק בשאלה "מהי למידה מהצלחות?". במסגרת זו מתוארים סיפורי חיים ונרטיב אישי (עצמי) כבסיס ללמידה מהצלחות. בפרק מובאים סיפוריהם של אברהם ונעמה, שני בוגרי התכנית להכשרת מורים במכללה האקדמית אחוה, בני הקהילה האתיופית, ומנותחות דרכיהם להצלחה. בנוסף לכך מובא הסיפור על קורס מגשרות, אשר נכתב בעקבות מחקר הערכה שעשתה יעל לייבו במסגרת עבודת הגמר לתואר שני במכללת אחוה, בהנחיית ד"ר שוש מלאת. המחקר מתאר סיפור הצלחה נוסף של קבוצת מגשרות בתחום הגיל הרך, יוצאות אתיופיה, אשר עברו יחד קורס ייחודי להכשרה מקצועית כמגשרות במכללת סמינר הקיבוצים. ההצלחה אובחנה באמצעות הדגשת תהליך ההעצמה האישית והמקצועית שלהן לאורך שנת ההכשרה המקצועית שבה השתתפו בקורס.

שער 3: המסע כמניע לשינוי

השער השלישי מאגד את המשמעות הכללית המופקת ממסעות לאורך ההיסטוריה האנושית עם המשמעות האישית של מסעות קונקרטיים לארץ המוצא, אתיופיה במקרה הנדון. ההתבוננות ממרחק גיאוגרפי ונפשי מאירה את החיבור מראשית הדרך בארץ המוצא, שם מתפתח תהליך העוקב אחר זהותם של היוצאים למסע מתחילתו, ועד ליצירתה של זהות אישית ומקצועית שהופכת להיות היברידית, מורכבת וייחודית.

הפרק השביעי, **המסעות של יהודי אתיופיה**, הוא ניתוח הן מן ההיבט הרעיוני הן מן ההיבט ההיסטורי, שראשיתו בכמיהתם של יהודי אתיופיה לציון ולירוסלם (ירושלים) ובהתעוררות רצונם לעלות לישראל. לאחר מכן נדונים מסעותיהם של יהודי אתיופיה לישראל. כמו כן מוצג הרעיון של מעגל מסעות בהקשר של עליית יהודים אלה ונדונה תרומתו של רעיון זה להכשרה להוראה ולהשתלבות במערכת החינוך של סטודנטים מן המסלול הייחודי במכללה האקדמית אחוה.

הפרק השמיני, **רחוק וקרוב - מסע אל העצמי**, עוסק בהיבטים זהותיים הקשורים למסע לאתיופיה שערכו בוגרי חינוך והוראה מקרב בני הקהילה האתיופית בישראל. הוא פורש יריעה רחבה שבמסגרתה נבחנים המרכיבים התרבותיים והרב-תרבותיים של תכנית הלימודים ותהליך ההתפתחות שעברו הבוגרים בעקבות מסע חזרתם לארץ המוצא בתום הלימודים, מסע שלפי הממצאים תרם גם להכשרתם ולעיצוב דמותם כמורים בישראל. הוא דן בעיצוב זהויותיהם של הבוגרים משלושה היבטים: האיש, התרבותי והמקצועי. כאקורד סיום מובאת בו התייחסות רפלקטיבית אישית של המחברת כחלק מתהליך התבוננות פנימי. תהליך רפלקטיבי זה הוא נרטיב אישי שעשוי לפרש את הקשר בין ההתגייסות שלה למסע לאתיופיה עבור מהגרים אחרים לבין תהליכים דומים שהיא עצמה חוותה בעבר.

הפרק התשיעי שחותם את הספר, **עבר ועתיד - מגוונד לירושלים - האם אכן נבנה הגשר בין תרבות לתרבות?** עוסק בשלוש סוגיות. הדיון מתחיל במושג ה"גשר" ומשמעותו בהקשר של הספר הנוכחי. לאחר מכן מוצגת תכנית ההכשרה לסטודנטים יוצאי אתיופיה, המהווה גשר בינם לבין מערכת החינוך והחברה בישראל. לבסוף נדונה הרחבת תכניות ההכשרה למכללות נוספות ברחבי הארץ, כדרך לחיזוק הגשר כדי להדק את הקשר עם יוצאי אתיופיה ולהגביר את השתלבותם בחברה הישראלית.